

ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ ВІТЧИЗНЯНИХ УЧЕНИХ НА ЗВ'ЯЗОК ЕНЦИКЛОПЕДІЇ ПРАВА ТА ТЕОРІЇ ПРАВА

Стаття присвячена проблемі виникнення та розвитку такого правового явища, як енциклопедія права та її зв'язку із теорією права. Досліджені основні теоретичні вчення, які впливали на формування змісту та значення енциклопедії права. Також проаналізовано праці вчених того історичного минулого, що досліджували, викладали та вдосконалювали енциклопедію права, як навчальну та наукову юридичну дисципліну у сфері правової науки, а також передані основні подібні та відмітні риси між указаними науками.

Ключові слова: енциклопедія права, теорія права, філософія права, юридичні твори, догма права.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізаційному суспільстві та інформаційній державі все частіше постають питання універсальності та досконалості у сфері усвідомлення та застосування права. Тому багатомірні погляди на сучасну юриспруденцію деякою мірою породжують правовий хаос. І тому саме енциклопедія права та теорія права покликані на первинних основах урегулювати цей правовий, можливо, й потрібний, юридичний хаос, адже й енциклопедія права, і теорія права є універсально-догматичними юридичними науками, які покликані забезпечити та сформувати первинний, базисний, ґрунтовний фундамент для правоусвідомлення та подальшого розуміння правової матерії.

Стан дослідження проблеми. Дослідженням питань енциклопедії права цікавилось чимало як українських, так і зарубіжних учених, серед яких варто відзначити М. Коркунова, Я. Козельського, Л. Петражицького, К. Неволіна, М. Ренненкампа, Б. Кістяківського, М. Палієнка, Ф. Тарановського, Є. Спекторського, М. Зверева, П. Карасевича та ін.

Мета статті полягає в аналізі основних концептуальних підходів до розуміння енциклопедії права, її зв'язку та впливу на формування теорії права.

Виклад основних положень. Для сучасного дослідження енциклопедії права на Україні потрібно зазирнути у її витoki та джерела, що безперечно допоможе усвідомити той позитивний її вплив на формування існуючої теорії права.

На відміну від формування енциклопедії права у європейських державах, зовсім іншого характеру набуває система вивчення права в наших університетах. Як відомо, у нас ніколи не було такої переваги цивільного права, тому характер і якість юридичної освіти цілком залежала від політичних вподобань, і така ознака започаткувалася ще з часів Петра Великого. Через це вітчизняні юристи не могли згрупувати в курсі

енциклопедії все лише до короткого викладу всього того правового матеріалу, який викладався на юридичних факультетах європейських навчальних закладів.

Така різносторонність предметів правового матеріалу, які викладаються, та ті умови викладу, які були притаманні нашим університетам, вимагали від енциклопедії права не конспективного вираження спеціальних наук, а загального бачення правознавства [1, с. 36]. Так, на думку, С. Пахмана, юридична наука не тільки пояснює життєві основи права, але й досліджує його внутрішню природу, логічні конструкції юридичних досліджень, не виходячи за їх межі [2, с. 49]. Схожу точку зору висловлює також І. Михайловський, який вбачає в теорії права вивчення понять, які були б загальними для всіх юридичних наук у цілому. Завдання такої юридичної науки полягає у побудові логічної завершеної системи понять. Тому така наука повинна бути точною, позитивною, зосереджуючись при цьому на вивченні лише того, що вже існує у правовій галузі. Тобто вчений наголошує на тому, щоб відмовитися від дослідження й оцінювання існуючого права, а також не відволікатися на створення ідеалу [3, с. 7].

Ширше уявлення про енциклопедію права надає нам знайомство з її програмою, яка була обов'язковою для всіх юридичних факультетів вітчизняних університетів після прийняття університетського статуту. Серед питань, внесених до програми енциклопедії права, були, наприклад, такі: поняття норм, співвідношення моральності та права, визначення права у відповідності до його джерел, теорія природного права, витoki права, право в об'єктивному значенні, право, в суб'єктивному значенні, елементи юридичних норм, гіпотеза, диспозиція, санкція, юридичні факти, приватне та публічне право, право як правовий порядок, учення Г. Гегеля, Л. Штейна, визначення держави, влади і права, застосування права, тлумачення законів та багато інших пи-

тань [4, с. 61]. За своїм змістом така інтерпретація предмета енциклопедії права ще не свідчить про те, що вона надає короткі відомості про юридичні науки або “вводить нас у вивчення юридичних наук” [5, с. 18].

Скоріше, на нашу думку, вказана програма нагадує про коло питань, які входять до системи курсу теорії держави та права. Разом з цим потрібно враховувати, що енциклопедія права пройшла складний та суперечливий шлях до встановлення свого предмета і спочатку справді нагадувала конгломерат різносторонніх відомостей про право. Але форми та методи осмислення права удосконалювалися. Емпірична сходинка в процесі пізнання з часом почала доповнюватися теоретичними відомостями, і саме в цьому енциклопедія права була зацікавлена та була однією із найперших юридичних дисциплін, яка досягла позитивного результату в формуванні догматичної правової бази.

Як відомо, у правовій сфері першою наукою та юридичною навчальною дисципліною, яка розглядала вчення про право через призму системності та цілісності, була енциклопедія права. Після неї починають виділятися такі правові напрямки, як філософія права, теорія права, соціологія права, і навіть сама енциклопедія з часом намагається надати собі характеру узагальнюючої науки. І цьому є підтвердження у словах М. Зверева, який вбачав в енциклопедії права уявлення про право як логічну сукупність понять, “як живе ціле” [6, с. 29].

Саме з цього приводу К. Неволін, М. Капустін, П. Редькін, а також багато інших учених схилилися до думки, що особливої різниці між теорією, філософією та енциклопедією права немає. На нашу думку, таке припущення може мати місце серед наукових тлумачень щодо предмета вказаних наук, але сутність таких досліджень, скоріше за все, полягає не в пошуку власного предмета тієї чи іншої науки, а в глибшому осмисленні правової матерії, у намірах надати остаточну відповідь на одвічне питання: “Що ж таке право?”, питання, яке й проходить червоною лінією через всю енциклопедію права.

У формуванні нашої юридичної літератури щодо проблематики енциклопедії права були прихильники та захисники, які намагалися зберегти розмежування між енциклопедією права та теорією права, і до таких учених належав професор М. Зверев [6, с. 30]. На його думку, енциклопедія права бере свої головні початки та формує свій зміст із філософії права і, отже, не має власного предмета вивчення. Також учений наго-

лошував на тому, що в енциклопедії права дається догматичне викладення одних і тих же питань як в і філософії права [7, с. 25]. На нашу думку, при такому розгляді енциклопедія права є лише особливим методом викладу філософії права. Але також хотілось би підкреслити, що при такому баченні встановлених нею результатів не з'ясовуються шляхи досягнення вказаних здобутків.

Звичайно, енциклопедія права не зупиняється на викладенні контраргументів, які розділяються різними науковими школами. Вона викладає вчення про право, як єдину, цілісну частину, через призму догматики, а не критики. Безперечно, що вбір того чи іншого викладу не залежить від випадковості. Якщо з певного питання немає встановленої загально визнаної наукової теорії, то в такому випадку без критичного погляду на викладення певного предмета не обійтися.

Отже, являючи собою певний вступ до юридичних наук і маючи підґрунтям основи філософії права, енциклопедія права пропонує нам домінуючі відомості, які в подальшому перетворює на готові результати науки. Вона викладає знання всієї сфери права, наскільки це можливо зі стану правознавства, у вигляді складених і систематизованих юридичних понять та категорій.

Енциклопедія права ставить своїм завданням ввести того, хто навчається, у вивчення спеціальних юридичних наук. І так слугує для того, щоб змалювати й окреслити план майбутніх правових занять і показати шлях, по якому потрібно рухатися, щоб здобути кінцевий узагальнюючий та систематизований результат [7, с. 71]. Тобто енциклопедія права разом із філософськими тенденціями розвитку як усього суспільстві, так і правознавство в цілому, є підґрунтям або навіть підготовчою стадією однієї з узагальнюючої дисципліни, як загальної теорії права.

Історично існувала реальна потреба в створенні загальної теорії права, яка, по-перше, по своєму змісту повинна відрізнятися від енциклопедії права, але по-друге, при цьому повинна зберігати всі ті основні здобутки у вченні про право, які створені останньою.

Що ж стосується вітчизняних енциклопедистів (тих, хто досліджував, розвивав та всіляко сприяв розвитку енциклопедії права), то поміж ними досить розповсюджена думка щодо ототожнення енциклопедії права з теорією права. Цьому є підтвердження, що всі друковані курси енциклопедії або певні її друковані частини, за винятком К. Неволіна та А. Рождественського, дають тільки загальне вчення про право. М. Капустін навіть змінює назву “енциклопедії” на “загальну

догматику”». Але, як правильно зауважив П. Карасевич, який був першим ініціатором в університетах щодо проведення юридичних семінарів на зразок до німецьких університетів, і ми з його думкою цілком погоджуємося, що така назва не зовсім зручна та не відповідає меті. Оскільки догма протиставляється історії та означає прикладну науку права.

На методологічному рівні теж є певний взаємозв'язок між енциклопедією та теорією права. Прихильники енциклопедичного напрямку розвитку правового знання розробляли філософську концепцію бачення вивчення правової матерії через призму створення та формулювання основних понять і категорій. А теорія права, звичайно, пішла далі в цьому напрямку, й утворила структурно-логічну конструкцію науково-теоретичних знань про право, що мають основоположне значення для юридичних наук [8, с. 251]. Так за рахунок утворення такої системи забезпечується взаєморозуміння між усіма загальними правовими питаннями різних юридичних наук [9, с. 136]. Тобто насамперед тут мова йде про загальні, сталі, догматичні юридичні поняття та явища в цілому для правознавства.

Енциклопедія права ставила перед собою завдання, яке полягало у правовому спогляданні на правознавство, що допомагало під час роботи мислення людини набуті певних знань про зовнішній світ, у тому числі й про правову сферу. При цьому важливу роль у формуванні нових уявлень про будь-яке правове явище в правовому енциклопедизмі відігравали створені численні юридичні праці.

Мета, яку прагнули досягнути більшість із авторів цих праць, полягала в тому, щоб не просто зв'язати у єдине ціле існуючі правові знання, але й спрямувати їх до розуміння того, якими повинні бути нові суспільно-правові відносини та явища. Як бачимо, на сьогодні теорія держави та права як навчальна юридична наука теж ставить своїм завданням створення характеристики основних і закономірних тенденцій розвитку державно-правових явищ [10, с. 11].

Енциклопедія права намагалася охопити увесь наявний фонд знань у галузі правових наук, намагалася стати справжньою академією наук. Тобто передбачала, що всі, хто буде вивчати сферу права, повинні стати в деякій мірі енциклопедистами в досягненні й опрацюванні правової бази знань. Енциклопедія права ставила за мету надати тому, хто навчається, правову освіту, а також просвітити все людське суспільство в цілому по відношенню до усвідомлення та розу-

міння права. На сьогодні частково цю функцію у правознавстві виконують такі навчальні дисципліни, як юридична деонтологія, професійна культура. Як зазначає Скакун О.Ф., юридична наука вбирає в себе якості трьох основних галузей людського знання – суспільних наук, природничих, наук про мислення [11, с. 4]. Як бачимо, досягненню основного теоретичного призначення правознавства властивий енциклопедичний характер.

Теорія держави та права, так само як і енциклопедія права, під час утворення та дослідження правових явищ, категорій, понять, визначень спирається на інші галузі наукових знань [10, с. 8], що дає можливість у повній мірі усвідомити значення та призначення права по відношенню до суспільства та його управління.

Теорія держави та права займається дослідженнями правових проблем, які є загальними для усіх інших юридичних наук і дисциплін [10, с. 10], тобто носить загальний та фундаментальний характер. У свою чергу енциклопедія права носила звичайно, в меншій мірі, але спеціальних характер конкретної країни чи конкретного розвитку правової дійсності в певний історичний період.

Висновки. 1. Енциклопедія права, як і теорія права та держави, є наукою ввідною, вступною до курсу цілої низки юридичних наук. Незважаючи на досить суттєвий та вагомий історичний проміжок часу, призначення енциклопедії права та теорії права спільне та незмінне: перш ніж приступити до вивчення основного правового матеріалу юридичних дисциплін, треба отримати повноцінне бачення та уявлення про державно-правову реальність.

2. Розмірковуючи над питанням взаємодії енциклопедії прав і теорії, варто зазначити, що тут відбувається певна зміна значення та сутності вказаних юридичних наук. На сьогодні потрібно дивитися на правознавство через енциклопедичний характер вивчення правового знання, а також через його переосмислення з позиції базових філософських підходів до формування та розв'язання правових проблем, що, безперечно, підвищить рівень юридичних знань, а також збагатить і сам предмет правознавства. Сутність такого зв'язку зазначених юридичних наук полягає в тому, що обидві вони діють в одній і тій же сфері – правовій, виступаючи загальнотеоретичними юридичними науками. При цьому користуються фундаментальними, загальними поняттями, формують теоретико-наукову систему бачення права та юридичного світогляду.

3. Природа будь-якої енциклопедії права не тільки виключає вичерпуючі положення право-

вих ідей з боку їх змісту, але й обмежує систематичний розвиток саме цих ідей, думок, які повинні містити в собі те, що в інших юридичних науках розуміють під доказами і без чого неможлива наукове правознавство.

Список літератури

1. Кофанов Л. Л. Возникновение и развитие римского права в VIII – III вв. до н.э. / Л. Л. Кофанов. – М. : Статут, 2006. – 547 с.
2. Пахман С. В. О современном движении в науке права / С.В. Пахман. – СПб., 1882. – 149 с.
3. Михайловский И. В. Очерки философии права / И. В. Михайловский. – т. 1. – Томск, 1914. – 79 с.
4. Кузнецов Э.В. Энциклопедия права: Из истории русской правовой мысли / Э.В. Кузнецов. // Правоведение. – 1981. – №5. – С. 61 – 67.
5. Тягая Д. Подробный конспект по энциклопедии права составленный применительно к программе Универ. Св. Владимира. / Д.Тягая. – К.: Типогр. “Прогрес”. – 1907. – 21с.
6. Зверев М. Энциклопедия среди юридических наук. / Зверев М. // Юридический Вестник. – Т.3. – 1880. – С. 21 –32.

7. Коркунов М. М. Сборник статей / М. М. Коркунов. – СПб., 1898. – 525 с.

8. Гревцов Ю.И. Очерки теории и социологии права: Учебное пособие. / Ю.И. Гревцов. – С.-Петербург. орг. – СПб., 1999. – 342 с.

9. Савчук С.В. Юридична соціологія: предмет та місце в системі юридичних наук. / С.В. Савчук. – Чернівці: Рута, 2003. – 240 с.

10. Кельман М.С. Загальна теорія держави та права: Підручник. / [М.С. Кельман, О.Г. Мурашин, Н.М. Хома]. – Львів : Новий Світ – 2000, 2003. – 584 с.

11. Скакун О.Ф. Теорія держави та права: Підручник / Скакун О.Ф. – Харків: Консул, 2001. – 656 с.

12. Теория государства и права: Хрестоматия. В 2-х т. / [Авт.-сост. В. В. Лазарев, С. В. Липень]. – М.: Юристъ, 2010. – 620 с.

13. Антологія української юридичної думки. В 6 т. / [редкол.: Ю.С.Шемшечунко (голова) та ін.]. – К.: Юридична книга, 2002. – Том 1. Загальна теорія держави та права, філософія та енциклопедія права / [Упорядники: В.Д. Бабкін, І.Б.Усенко, Н.М. Пархоменко; відп. редактори В.Д. Бабкін, І.Б.Усенко.]. – 2002. – 568 с.

Стаття надійшла до редколегії 25 лютого 2013 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії М.В. Никифороком.

O.I. Savaida

Philosophical views of local scientists in connection Encyclopedia of law and legal theory

Summary

The article is devoted a problem an origin and development of such legal phenomenon, as an encyclopaedia of right and its connection with the theory of right. Research basic theoretical studies which influenced on forming of maintenance and value of encyclopaedia of right. Labours of scientists of that historical the pas, which doslidzhuvali, laid out and perfected the encyclopaedia of right, are also analysed, as educational and scientific legal discipline in the sphere of legal science, and also basic alike and excellent lines are passed between the indicated sciences.

Key words: law encyclopaedia, theory of right, philosophy of right, is legal works, dogma of law

E.I. Savayda

Философские взгляды отечественных ученых на связь энциклопедии права и теории права

Аннотация

Статья посвящена проблеме возникновению и развитию такого правового явления, как энциклопедия права и ее связи с теорией права. Исследованы основные теоретические учения, которые так или иначе влияли на формирование содержания и значение энциклопедии права. Также проанализированы труды ученых того исторического прошлого, которые исследовали, преподавали и совершенствовали энциклопедию права, как учебную и научную юридическую дисциплину в сфере правовой науки, а также переданы основные похожие и отличительные черты между указанными науками.

Ключевые слова: энциклопедия права, теория права, философия права, юридические произведения, догма права.